

A

HONFOGLALÓ MAGYAROK MŰVELTSÉGE.

*

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 1897. MÁJUS 9-ÉN TARTOTT

LVII. ÜNNEPI KÖZÜLÉSÉN

ELŐADTA

VOLF GYÖRGY

RENDES TAG.

KÜLÖNNYOMAT AZ AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ VIII. KÖTETÉBŐL.

BUDAPEST,
HORNYÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA
1897.

274506

KÖNYVTÁRI MUNKÁK

MUNKÁK

1944. évi kiadás

1944. évi kiadás

1944.

1944. évi kiadás

1944.

1944. évi kiadás

1944

A MAGY. TUD. AKADÉMIA
SZINNYEI JÓZSEF
KÖNYVTÁRA
1944/1420 sz.

I.

Milyen lehetett a lelki tartalma, értelmi ereje és erkölcsi tudata annak a hős fajnak, mely győzelmes fegyverével megszerezve ez országot, maradandó hazát teremtett késő ivadékaiknak is? E kérdésre most ezer év múlva nem könnyű a válasz. Magok honfoglalóink nem hagytak reánk írott emléket, mely műveltségök fokáról és irányáról kellő fölvilágosítást adna. Csak néhány velök érintkező népnél találunk egy-két egykorú vagy közel egykorú följegyzést. És e kevés is mily ellenmondó! A magyarnak, első föltüntétől egész történeti pályafutásán át a mai napig, mindenha az volt a sorsa, hogy szomszédjai, fejlettségök és elfogulatlanságuk különböző mértéke szerint, a legeltérőbben ítélték róla. Míg a byzantiumiak és keletiek tudósításaiból honfoglalóinknak az akkori időkhöz és népekhez képest elég jelentékeny műveltségére következtethetünk, addig a nyugatiak krónikáiból általában csak a legnagyobb vadság képét kapjuk rólok. Így a különböző források homlokegyenest ellenkeznek. Mi itt tehát az igazság?

Kegyeletünk csak a kedvezőbbet hiheti. De hogy e hite helyes-e, azt a források természete dönti el. Azért vegyük szemügyre a forrásokat. A byzantiumi és keleti írók személyes tapasztalatukból vagy hiteles tanúk tudósításaiból meritenek és elfogulatlanul, ellenséges indulat nélkül szólnak eleinkről. *Bölcs Leó*, ki 886-tól 912-ig volt a keletrómai birodalom császára, kijelenti *A hadi taktikáról* írott munkájában¹, hogy «ismételve volt alkalma kellő megfigyeléseket tenni, midőn a magyarokat» Etelközben laktukkor «szövetségesekül használta a bolgárok ellen». *Bíborban született Constantinus* császár is, ki 912-től 959-ig uralkodott, élénk összeköttetésben volt akkor már Pannoniában és Nagymoraviában lakó őseinkkel és nem egy előkelő magyart

¹ XVIII. fej. 41. p. (*A magyar honfoglalás kútjai*. I. Byzancezi kútjok. Böles Leó hadi taktikájának XVIII. fejezete. Közli dr. *Vári Rezső*. Sajtó alatt.)

fogadott udvaránál, így Árpád egyik unokáját,¹ kit vendégbarátjának (φιλος) nevez, valamint Bulcsut és Gyulát, kiket hasonlóképen kiváló kitüntetésekben részesített és a kereszttség fölvetélére birt.² *Dsaiháni* perzsa író, ki a 892-től 907-ig uralkodó I. Iszmáil és a 914-től 943-ig uralkodó II. Naszr szamanida emírek vezírje volt, utazók hiteles tudósításai alapján ismertette őseink etelközi tartózkodását. Műve elveszett, de szerencsére bővebben merítettek belőle a perzsa származású arabs *Ibn Rosz-teh* (még 913 vagy 914 előtt) és a perzsa *Gurdézi* (1051-ben vagy 1052-ben), míg az arabs *Al-Bekri* (meghalt 1094-ben) rövidebb kivonatát adta.³ Mindezek eleinket vitéz, szabad, nem pedig vad, zabolátlan népnek ismerik. Kiválóan fontos itt a byzantiumiak tanúsága, a kik annyira büszkék voltak műveltségökre, hogy még a nyugatrómaiakat is barbároknak tekintették.

A nyugatiak krónikaiban alig akadunk eredeti tudósításra. A kolostorok falai közé zárkozott szerzetes compilerok soha színről-színre magyart nem láttak. Azért pusztá hallomásból, rémüldöző mendemondákból merítették híreiket és nagy tudákosan a magyarokra alkalmazták, a mi rettentőt más népekről találtak följegyezve. Nincs az a képtelen mese, melyet el ne hinnének és irtózva ne közölnének. Természetes is; a magyart ők csak ellenségnek ismerték és így készségesen föltettek róla minden borzasztóságot látatlanban is. Nem találnak elég gyalázó jelzőket, hogy vak gyűlöletüket megfelelő módon kifejezzék. A ki összeszedi nyilatkozataikat, a legundorítóbb képet festheti a magyarokról. Ezt nemzetünknek némely jóakarói meg is tették. Csak nem régen hirdette még egy nevesebb német történetbúvár, hogy a honfoglaló magyarok «a műveltségnek igen alacsony fokán állottak, mivel a húst csaknem nyersen falták és vadállatok módjára vért ittak».⁴ Ki ne szörnyűködnék el ezen és mégis ki merne benne kételkedni, mikor jegyzetben ott látja pontosan elősorolva a forrásokat, melyekből a komoly képű tudós az ő nagy történeti igazságát merítette!

Akad azonban a nyugatiak közt is kivétel, a ki ugyan magyart bizonyára szintén nem látott, de legalább hitelt érdemlő szem- és fültanutól származó, egykorú följegyzésekből vagy száj-

¹ *De administrando imperio*, cap. 40. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae: Constantinus Porphyrogenitus. Vol. III. Bonnae 1840, pag. 175.)

² *Georgii Cedreni Compendium historiarum*, pars II. (Parisiis 1647. Tom. II. pag. 636.)

³ Gr. *Kuun Géza*: *Gurdézi szövege a magyarokról* (kivonat az *Akadémiai Értesítő* 1894. évi folyamában, V. köt. 223–224. l.)

⁴ *Ernst Dümmler*: *Geschichte des Ostfränkischen Reiches*, 2-ik kiad. III. köt. (Leipzig 1888) 447. l.

hagyományból vett tudósítást őrzött meg. Ez IV. *Ekkehard* szentgalleni szerzetes, kinek életét 980 és 1060 közé teszik. A mennyivel jobban értesült *Ekkehard* valamennyi nyugati krónikaszerkesztőnél, élénk elbeszélésében¹ önkénytelenül is annyival jobb színben tünteti föl azokat a magyarokat, a kik 926. május 2-án a szentgalleni monostorban tanyáztak. Mint ellenség, zsákmányolni jártak ott és így nem volna csoda, ha erkölceiknek csak nyersségét látnók; mind a mellett jó szívűeknek és vidám kedvűeknek tapasztaljuk. A monostorban maradt félkegyelmű Heribald szerzetes egészen megszerette őket és midőn elvonulásuk után egyszer csak híre futott, hogy visszatértek, kérve-kérte társait, hogy ereszsék ki őt az ő kedves magyarjaihoz. Ez együgyű ember szeretetében több okosság és igazság rejlik, mint az összes nyugati krónikátákolók tudakosságában és gyűlöletében.

A mi tehát a kérdésünkre adandó választ nehezíti, az nem a történeti adatok ellenmondó volta. Ezzel szemben meg tudjuk állapítani a valót, ha azoknak a forrásoknak adunk hitelt, melyek az igazságot tudhatják is, meg akarják is. A nehézséget inkább az adatok elégtelensége okozza. A műveltség rendkívül sok szálból szövődik és így csak némileg is megfelelő képéhez igen sok vonásra van szükségünk. De honnan vegyük ezeket ennyi idő mulva? Egy mindennél biztosabb, mindennél becsesebb forrásunk van, őseinknek legnemesebb hagyománya, a minket, késő ivadékokat és eleinkkel, az egész multtal összefűző kapocs: a reánk szállott nemzeti nyelv, melyben magok eleink szólnak hozzánk, melyben magok eleink felelnek kérdésünkre. Mert nyelvünkben ma is eltörölhetetlen nyomait találjuk mind annak, a mit eleink gondoltak és éreztek, tapasztaltak és szenvedtek, óhajtottak és elértek, kifiztek és kivívtak. A nyelv elválhatatlanul kíséri a népeket fejlődésöknek egész útján és művelődésöknek minden lépése, minden foka, minden állapota tükröződik benne. A népnek egész lelke, értelmi és erkölcsi műveltsége legegyetemesebben, legteljesebben és leghívebben nyelvében nyilvánul. A hol tehát minden más hagyomány cserben hágy, a hol a történelem fonala megszakad, ott még nyelvünkől remélhetünk fölvilágosítást.

II.

Ma már különben mind gyakrabban hangoztatják, hogy a történelmi kutatás rászorul a nyelvtudomány támogatására, hogy különösen minél régibb korral foglalkozik, annál kevésbé lehet el e becses segítség nélkül. Ennek azonban természetes föltétele

¹ *Casus S. Galli*, cap. 3. (*Pertz: Monumenta Germaniae historica. Scriptorum* tom. II. pag. 104—110.)

van, a melyről a nyelvbuvárok, sőt szorultságukban még a történetnyomozók is, nem egyszer megfélelkeznek. A nyelvtudomány szolgáltatja adatoknak ugyanis ép úgy meg kell állaniok a történelmi tanulmányok bírálatát, mint az oklevelekből vagy kútfőkből merített adatoknak. E nélkül könnyen a képzelet országába tévedünk, a hol a tudás megszűnik és a mese kezdődik. Itt vannak fölvilágosító példakul a *vár* és *város* főnevek. A nyelvtudomány ki tudja mutatni, hogy e két szót a honfoglaló magyarok már magokkal hozták. Tehát voltak váraik és városaik. Mily becses és fontos műveltségtörténeti adatok! Bizonyára azok; de azért ne gondoljuk, hogy honfoglalóinknak már ép olyan váraik és városaik voltak mint nekünk vagy legalább az akkori nyugati népeknek. *Bölcs Leó* császárnak csak rövid idővel a honfoglalás előtt írott taktikájából¹ kitűnik, hogy az etelközi magyarok még nem értettek a várostromhoz. Ha pedig várat nem tudtak ostromolni, akkor bizonyára építeni sem tudtak. És a nyelv alapján honfoglalóinknak mégis várakat vagyunk kénytelenek tulajdonítani. Csakhogy a *vár* szó így magában pusztán név, mely a tárgynak egykori képét nem árulja el. Annnyit azonban mégis mutat, hogy annak, a mit a honfoglaló magyarok, mielőtt a nyugatiak váraival megismerkedtek, várnak neveztek, ezekhez valamiben hasonlítani kellett, mert különben nem alkalmazták volna a magok várainak nevét utóbb a nyugatiak váraira is. Hogy miben állott a hasonlóság és miben a különbség, azt ez esetben a műveltségtörténeti adatok egybevetésén kívül ismét nyelvünk deríti ki. A magyarhoz hasonló népeknél, a kazároknál, bolgároknál, avaroknál, mindenütt árokkal, földsánccezal, sövénynyel, gyepűvel kerített várakat találunk. Nyelvünk pedig a honfoglalás után, mint máig fenmaradt sok helynevünk tanusítja, különbséget tett tökéletlenebb és tökéletesebb, azaz régibb és újabb fajta vár között, amazt *földvár*, emezt *kővár* névvel jelölve. A hasonlóság tehát abban állott, hogy a honfoglalók várai szintén bekerített helyek voltak és ép úgy ortalmul szolgáltak mint a nyugatiak várai, melyek abban az időben még szintén csak menedékek voltak, mivel stratégiai fontosságra csak később emelkedtek. A különbséget egyedül a kerítés módja tette. A honfoglalók földhányással, sövénynyel, gyepűvel, a nyugatiak pedig kőfallal kerítették váraikat. Igen természetes, hogy e szerint a honfoglaláskori *város* sem volt egészen olyan, a milyen városok már akkor a nyugatiaknál virágoztak. A műveltségtörténeti nyomok szerint honfoglalóink városai csak közös kerítéssel védett tanyacsoportok lehettek.

E két példa sok száz helyett is mutatja, hogy a nyelv-

¹ XVIII. fej. 59. és 67. p.

tudomány, helyes eljárást alkalmazva, mily becses fölvilágosító-sokkal szolgálhat a történelemnek. Hozzárul még, hogy igen bőven is telik tőle, mert a nyelvben oly gazdag bányát bír, mely csaknem kiaknázhatatlan. Azért mind jobban gyérülnek azok a történetbuvárok, a kik a nyelvtudomány segítségével illetéktelen beavatkozást látnak. Lehet-e ilyenről szó, mikor a nyelvtudomány, egyik fő kötelességét teljesítve, azt kutatja, hogy minden szónak, minden nyelvbeli adatnak koronként milyen értelem, milyen fogalom felelt meg, és mikor ennek megállapítása czéljából nem mellőzi szükségé szerint sem a történelmi tanulmányokat, sem a többi útbaigazító tudományt? Kétségkívül hibás, ha e részben mulasztást követ el; de akkor is nem egyedül és nem főkép a történelem vagy más tudomány ellen vét, hanem még inkább maga magát károsítja. A mely állításaiért nem nyerhet igazolást a történelem ítélőszékétől, azokért még kevésbé állhat meg saját bírása előtt. Mert egyszer-másszor eszközeinek elégtelensége vagy tökéletlensége szerint eredményei is hézagosak vagy bizonytalanok lehetnek; de eljárásának soha sem valójában, sem alkalmazásában nem szabad hibásnak lennie.

III.

Mily sajátságos ellentét! Mi a honfoglaló magyarok műveltségére jó okkal ép abból akarjuk meríteni a bizonyító adatokat, a mi egész ártatlanul nyilván fő forrása volt műveletlenségök hírének. Mert az kétségtelen, hogy a magyar nyelv, valamint ma, úgy a honfoglalás korában is, nagyon különösnek hangzott a nyugati népeknek. Teljesen elütő szerkezete, egészen ismeretlen szókincese tökéletesen idegenné, mindenkép érthetlenné tette előttök. Honnan tudhatták volna tehát, hogy az a hirtelen megjelent nép, mely azt a különös nyelvet beszélte és még azonfölül ellenségül száguldott végig országaikon, hogyan gondolkozik, hogyan érez vagy hogy egyáltalában gondolkozik-e, érez-e emberek módjára? Így hamar megvolt róla az ítélet: az a nép, melylyel senki sem tud beszélni, melynek életmódja, szokásai ép oly idegenek mint érthetetlen nyelve, csak a legműveletlenebb gyülevés lehet. És édes szép nyelvünk, mely remeke a világosságnak, szabályosságnak, észszerűségnek, elevenségnek és hajlékonyságnak, csak azért, mert másoknak érthetetlen, nem ma is fő oka-e, hogy Európa nagy kegyesen legfeljebb félművelteknek tart bennünket?

Pedig a magyar nyelv sem a honfoglalás korában nem adott, sem ma nem ad okot arra, hogy a nyugati népeknek különösnek vagy éppen nagyon különösnek hangozzék, hacsak ritka zengzetessége miatt nem. Mert kevés nyelv van, mely hangza-

tosságban csak meg is közelítse, és még kevesebb, mely fölülmulja. Az egyes hangok, hangkapcsolatok, szótagok és egész szókiszta ejtésében meg épen páratlan. És hangzatossága a mult felé csak fokozódik. Visszamenve azt találjuk, hogy a honfoglalás korában a mássalhangzók számához képest a magánhangzók még gyakoribbak voltak mint ma. A mássalhangzók változatossága, a lágyak és kemények, gyöngék és erősek fokozata pedig akkor is megvolt és nehezebben ejthető mássalhangzók a honfoglalók nyelvét ép oly kevéssé terhelték mint késő utódaikét. Különösen az olyan nyelvficiztató mássalhangzó-torlódások, a milyenek a szláv nyelvek hangzását éktelenítik és a milyenek a német *strampfst*, *sprengst*, *sprichst*, *schreibst*, *Strang*, *Schmerz*, *Pflicht*, *Pfropf*, *Angstschweiss*, *Holzpflock*, *Kopfkrampf*, *Sumpfpflanze* alakok kiejtését is fölötte rúttá teszik, nálunk mindenkor lehetetlenek voltak. Ezekhez képest nem mennyei zengzet-e a mi *embertelenségében* és *halhatatlanságának* kivételes alakjaink hosszadalmas egyhangúsága? Így nyelvünk már külső megjelenésében is valósággal szép volt. És mit szóljak még belső alakjáról, kristálytisztá szerkezetéről, példás rendszeréről, duzzadó termékenységéről és számos más tökéletességéről? Mind ezt teljes érdeme, egész szépsége szerint úgyis csak mink tudjuk méltatni; nem mert az édes magunkéban természet szerint csak gyönyörködhetünk, hanem mert sajátságos helyzetünkben igen sok más nyelvet is kell ismernünk és így az összevetés helyes mértéket szolgáltat kezünkbe. E tökéletességeit pedig nyelvünk nem itt szerezte, nem azóta fejlesztette vagy kölcsönözte, hanem már honfoglaló őseink ajkán bírta. Mai hazánkban csak külsőképen, szókincsében és szólamódjaiban gyarapodott; minden fontos belső tulajdonsága meg volt alapítva már a honfoglalás idején is. Nyelvünk alaki szépsége és fejlettsége tehát a nyugati népeknek, ha szörnyű rettegés és borzasztó gyűlölet nem tompítja hallásukat és elméjüket, már honfoglalóink beszédében föltünhetett volna. Akkor bizonyára egy kicsit másképp is ítélték volna rólok.

Igaz ugyan, hogy a nyelv alaki szépsége és fejlettsége tapasztalat szerint nem mindig kétségtelen jele valamely nép nagyobb fokú műveltségének. De vajjon megfordítva nem még kevésbbé kétségtelen bizonyítéka-e a kisebb fokú műveltségnek vagy épen műveletlenségnek? Rendszerint az alakilag szebb és fejlettebb nyelv bizonyára műveltségi tekintetben is inkább kedvező mint nem kedvező ítéletre szolgáltat természetes alapot. De mi nem vagyunk csak erre utalva. Szerencsére azt, a mit nyelvünk alaki állapotából legalább is szabad következtetnünk, anyagi állapota fényesen igazolja. Szókincsünkben annyi ékesen szóló igaz tanúságot találunk, hogy a honfoglaló magyarok szörnyű műveletlenségéről terjesztett hír, melyet külföldi jóakaróink a legtisztátala-

nabb és leghitványabb források alapján mindenkor kárörvendve emlegettek és belföldi jámboraink a nyomtatott betű iránt érzett félnék tiszteletökben ellenőrző kutatás nélkül mindig nagy röstelkedve hittek, a legesetlenebb és legoktalanabb koholmánynak bizonyul. Ha mind azt kirekesztjük, a miről vagy egészen világos vagy némileg valószínű vagy pusztán csak lehetséges is, hogy akár kölcsönvétel, akár fejlődés útján itt nyugaton járult szó-kincsünkhöz, akkor tisztán olyan marad hátra, a mit a honfoglalók kétségtelenül magokkal hoztak. Azért válaszszuk ki először is mindazokat az idegen eredetű szavakat, melyekről csak sejtjük is, hogy az új hazában kerültek nyelvünkbe. Nem kell mondanom, hogy ez osztályba esnek összes latin, olasz, német, szláv, újabbkori török és a honfoglalás óta általában bárhonnan szerzett jövevényszavaink. Azután hársítuk félre valamennyi olyan eredeti szavunkat is, melyeken nincs meg az ősrégiségnek kétségtelen bélyege. Ilyenek természetesen az összes új szók és a régiebbek közül az összes könnyen alkotható képzések és összetételek, ha csak határozott adatunk nincs valamelyikökre, mivel ezekről semmi biztosítékunk, hogy már a honfoglalás előtt megvoltak és nem azóta alakultak. Így kellően megrostálva az anyagot, nem hagyunk meg egyebet, mint eredeti szó-kincsünkől pusztán törzökszavainkat, hozzájuk foglalva ősrégi bélyegű képzéseinket és összetételeinket is, idegen szerzeményünkől pedig e haza határáig vándorútunkon fölszedett jövevényszavainkat. Ily módon, ha a kiválasztást teljes biztosság kedvéért a legszigorúbban végezzük, habozás nélkül elejtve mindent, a mi csak a legcesekélyebb mértékben is kétes, megkapjuk azt a szó-kincset és ebben azt a fogalomkészletet, melyet őseinknek már a honfoglalás előtt kellett bírniok.

Lehet azonban, a ki ezt kevesli, és lehet viszont, a ki sokalja. Egyik oldalról azt mondhatja valaki, hogy legalább szláv jövevényszavaink közt lappanghat olyan is, melyet nem itt, hanem már Lebediában vagy Etelközben szereztünk. Ez csakugyan nem volna lehetetlen. De ki tud ez idő szerint csak egyetlenegy ilyen szláv jövevényszót is biztosan megállapítani? Azt is mondhatja valaki, hogy honfoglalóink sok olyan szót hozhattak magokkal, melynek itt többé nem vehették hasznát vagy melyet itt idegen szóval helyettesítettek és így mind a kétféle eredeti szót veszni bocsátották. Ebben semmi kétség. De vajjon melyek azok a kiveszett szók? Mi biztosan csak arra építhetünk, a mit határozottan ismerünk. Más oldalról meg valakinek az az ellenvetése lehet, hogy nyelvtudományunknak még nem sikerült minden szavunk eredetét kimutatni és így véletlenül eredetinek nézhetünk olyan szót is, a mely talán jövevény, és megfordítva jövevénynek, a mely talán eredeti. Itt azonban kettő biztosít a

tévedés ellen. Először az, hogy fölvelt tárgyunk céljára nem ősidei, hanem csak honfoglaláskori szavainkat keressük. Akárhány szavunkról kitünhetik még jövőre, hogy iráni vagy török vagy akármilyen eredetű; ha honfoglalás előtti, akkor fogalma már honfoglalóink műveltségéhez tartozott. Másodsor biztosít az, hogy a honfoglalás után beszívárgott jövevényszavaink nem simultak oly erősen eredeti szavainkhoz mint a régiebbek és így idegen származásuk sokkal könnyebben fölismerhető, minden esetre pedig legalább is gyanítható. Az meg természetes, hogy minden legkevésbé is gyanús szót elejtsünk. De azt az ellenvetést is lehetne tenni, hogy már ez országban elsajátított idegen dolognak némelykor magyar nevet adhattunk. Ez ugyan csak a legritkább esetek közé tartozhatik, mert a régi görögökön kívül nem ismerünk népet, mely az idegen dologgal rendszerint ne vette volna át az idegen nevet is; de azért kétségkívül számbaveendő. Eredményünkön azonban ez sem változtat. Mert az idegen dolognak magyar elnevezése hogyan történhetett? Új törzsokszót egész a nyelvújítás koráig nem alkottunk, sőt tulajdonképen a nyelvújítók sem teremtettek egészen újat, hanem csak meglevő szókat csonkítottak látszatos törzsokszókká. Tehát vagy úgy járhattunk el, hogy az idegen dologra régi magyar törzsokszót alkalmaztunk, vagy azt tehetjük, hogy a nyelvünkben megszabott módon képzett vagy összetett új szóval jelöltük az idegen dolgot. Se így, se úgy nem esik baj. Az utóbbiakat az összes könnyen alkotható képzések és összetételek közt már eleve kirekesztettük; az előbbiekről pedig a *vár* és *város* nevekről szólva azt mondtuk, hogy a nyelvésznek kötelessége minden lehető eszközzel megállapítani, mikor mit jelentettek.

Így alapunk legalább abban az egy, azt hiszem, legfontosabb tekintetben teljesen biztos, hogy honfoglalóinknak nem tulajdonít semmi olyat, a mi őket igazság szerint meg ne illetné. Azért igaz meggyőződéssel mondhatjuk, hogy ez alapra építve, kegyeletünkben őseink műveltségét épenséggel nem nagyítjuk, hanem minden bizonytalant, minden még oly jó okkal föltehetőt mellőzve, a valónál inkább valamivel vagy talán jóval is kisebbnek látatjuk. Nyelvünk története számos adatot szolgáltat arra, hogy a honfoglalás óta, már állandó itt laktunkban igen sok eredeti szavunkat vagy a dologgal együtt elhagytuk vagy idegen kifejezéssel cseréltük föl. Régi okleveleinkből és más forrásainkból az ilyen szavainknak, melyek honfoglalóink nyelvében még megvoltak, tekintélyes gyűjteménye kerül ki. Annál inkább föl szabad tennünk, hogy magok őseink is, mikor keletről ide költözve, új viszonyok közé jutottak, új életet kezdtek, új hazát alapítottak, sokat elveszthettek magokkal hozott szókincsökből, nem egy eredeti szavokat idegennel pótolva. Hány becses művelt-

ségi nyom tűnhetett el így örökre vagy rejtőzhetik kiáshatatlanul idegen szóban! Mert nagyon téved, a ki azt hiszi, hogy a mire világosan idegen szavunk van, azt szükségképen idegenektől is kellett tanulnunk. Ez sokszor igaz, de épen nem mindig, mert számos bizonyíték mutatja az ellenkezőt is. A mit tehát kijelölt alapunk szolgáltat, az a valón nemhogy túlmenne, hanem bizonyára még elég messze innen marad. De azért örömmel megelégedhetünk ennyivel is, mert honfoglaló őseinknek oly nagyfokú értelmi és erkölcsi erejéről és fejlettségéről tanuskodik, a milyenel nemcsak abban a korban, hanem általában is nem föltt'e sok nép dicsekedhetett.

IV

Talán nagyon is részletesen ismertettem az utakat és módokat, melyeken kérdésünk megfejtéséhez nézetem szerint legbiztosabban férünk. Szolgáljon mentségemül az a meggyőződésem, hogy nem valami képzelt, hanem a való igazságot keresve, előre meg kell szerezni minden biztosítékot, előre elkerülhetővé vagy helyreigazíthatóvá kell tennünk minden tévedést. Így megnyugvással nyulhatunk végre magához az anyaghoz, mely azonban, örömmel mondhatom, minden szigorú megszorítás mellett is oly tetemes, hogy ezúttal, midőn az alkalom illő rövidsége kötelez, csak némi teljességgel sem terjeszthetem elő. Egybeszedtem nyelvünkünk, a mennyire eddig ismeretes, minden adatot, mely a honfoglalókra visszavihető és műveltségükre világosságot deríthet. Ha Isten erőmnek és egészségemnek kedvez, hazám és tudományom iránti kötelességemnek fogom ismerni, hogy az egész nagy anyagot beható munkában teljesen földolgozzam. Akkor lesz módom kellően méltatni azokat is, a kik e téren úttörők voltak és dicséretes szándékkal szintén nyelvünkön keresztül iparkodtak őseink lelki világába pillantani. Nem csorbitja fáradozásuk érdemét, hogy mindnyájan csak mellékesen vagy szűk határok közt, az eljárásnak pontos megállapítása és az egésznek tüzetes megvizsgálása nélkül tettek sokszor sikertelen vagy csekély eredményű kísérletet; mert még a mit balul végeztek is, nagy okulásunkra lehet.

Ha anyagunkból tanulságot akarunk nyerni, rendszeres csoportokba kell szedniük. Valamely nép műveltségének fokmérője lehet, hogy mit tud: 1. a természeti, 2. a gazdasági, 3. a társadalmi és 4. a lelki élet köréből. Azonban a természeti és gazdasági élet műveltségi tekintetben sokkal alább áll a társadalmi és lelki életnél. Szoros és igaz értelemben a műveltség csak ott kezdődik, a hol az ember a természetieken és anyagokon már fölülemelkedik, a hol ezeket alárendelve már erkölcsi célokat ismer. Azért honfoglaló őseink műveltségére nézve csekély

fontosságúnak tartom, hogy pl. mit és mennyit ismertek az őket körülvevő természetből, hogyan s mivel táplálkoztak, hogyan s mivel ruházkodtak, hogyan s miben laktak, vagy hogy szükségleteiket mi módon szerezték meg. Mindez legnagyobb részt a természeti és helyi viszonyoktól függ és ezekkel együtt változik. Nem tekinthetem főnek, a miben még az ösztön és szükségesség uralkodik, hanem annak adok elsőséget, a miben eszméletesség és tudatosság nyilatkozik. Hogyan gondolkoztak, hogyan éreztek, milyen kötelességeket ismertek önmagok, egymás és a köz iránt, ez mutatja nekünk honfoglaló őseink igazi műveltségét.

Nem azért állítom előtérbe a lelki műveltséget, mintha honfoglalóink valami csekély anyagi műveltséggel rendelkeztek volna. Mert e részben is tisztességgel megállják a vizsgálatot. Szókészletük tanúsága szerint bő ismereteik voltak a mindenség-ről, a természeti jelenségekről, a földről, a természet három országáról, saját magokról, táplálkozásukról, ruházatukról és lakásukról. Ennek föltüntetésére egész kis szótárt iktathatnék ide, mely méltó hámulatot keltene. Csak mellékesen említem, hogy az emberi test minden tagjának, minden részének, minden porcikájának megvolt már a neve. Hogy honfoglalóinknak tömérdek sok szavok volt a halászat, vadászat és állattenyésztés köréből, azt mindenki természetesnek fogja találni. Föltünőbb, mennyi más foglalkozást, mennyi mesterséget, munkát és szerszámot ismertek. Legfeltünőbb azonban, mily sokat tudtak a földművelésről. Nem a termékek, mint *búza, árpa, borsó, köles* stb., fontosak itt, mert ezeket még nem kellett magoknak termesztelniök, hanem csereberén másoktól is szerezhették. De minek voltak nekik olyan szavaik, mint: *szántani, vetni, aratni, sarló, tarló, szérű, pallani, bujtani, homlítani, oltani, szüret, sajtó* stb., ha közülök senki sem foglalkozott földműveléssel? Honnan tudták a gabonatermesztésnek és szőlőművelésnek annyi csinját-binját? *Ibn Roszteh* szerint ugyan Etelközben «sok szántóföldjök» volt; de az nem magyarázza szavaikat, ha nem akadt köztök, a ki az eke szarvát fogta. A földművelésre vonatkozó szavaink közt sok a szláv. De mért nem mind az és mért nem épen a legfontosabbak, hogy úgy mondjam az alapvetők? A földművelés sehol sem volt a gazdag ember dolga, sőt eleinte még férfifoglalkozás sem volt. Hogy a magyar harcosok már jó módúnak kellett lennie. az kétségtelen. De a harcosnak már jó módúnak kellett lennie. Lová, szerszáma, fegyverzete, ruházata, fölszerelése, élelme, a sok takarmány, abrak, tartalékló, tehervonó és vágómarha, miről a maga költségén kellett gondoskodnia, nem kevésbe került. Szegény embertől ez nem telt; az pedig hihetetlen, hogy szegény magyar is ne lett volna, mikor a legfejletlenebb vándornépeknél is van már vagyontalan, a ki a vagyonosnak szegődik szolgálá-

tába. Szavaink tanúsága szerint már a honfoglalás előtt kellett magyar szántóvetőnek lenni, a ki azonban aligha a maga, hanem mint szegény ember bizonyára a jómódú harczosok földjét művelte. A gazdaság vezetője pedig, minthogy a harczos nem gondolhatott vele, kétségkívül az asszony volt. Vajjon nem ez magyarázza-e, hogy a magyar asszony mindenkor oly tisztelt állást foglalt el a családban, hogy a legrégebb időben is egyenlő társa és nem rabszolgája volt férjének? De nem ereszkedem találgatásokba; annyi bizonyos, hogy szavaink teljesen megdöntik azt a véle-
ményt, mintha a földművelést csak ebben az országban és szlávoktól tanultuk volna.

Ennyiből is látni, hogy honfoglalóink anyagi műveltsége általában véve épen nem volt csekély. De hátha talán aránylag volt az? Más népek honfoglalói nem voltak-e talán több ismerettel megrakodva? Tegyük egy kis összehasonlítást. Ugyanaz a neves történetbuvár, a ki honfoglalóinkat «a műveltségnek igen alacsony fokára» vetette, a régi germánokról bizonyára jóval kedvezőbben ítél. De mit szólnak e kétféle mértékhez az adatok? Nagyon különös, hogy a német történettudomány szerint épen a mi őseinknek kellett nagy barbáruul «csaknem nyersen falniok a nüst», mikor nemcsak sütni, hanem egy másik magokkal hozott igéjük bizonyosága szerint kétségtelenül főzni is tudtak, a mi pedig a németek őseiről épen nem bizonyos, minthogy a német *kochen* nem más mint a rómaiaktól elsajátított *coquere*. De hosszas tárgyalás helyett íme egy kis mutatóvány. A magyar *vaj, sajt, bor, körte, birs, hagyma, bors, szurok, talp, tál, tölcser, sajtó, tükör, öszvér, réz, vásár, vám, bér, orvos* honfoglalóinkkal jött; ellenben a német *Butter, Käse, Wein, Birne, Quitte, Zwiebel, Pfeffer, Pech, Sohle, Schüssel, Trichter, Presse, Spiegel, Maulthier, Kupfer, Markt, Zoll, Pacht, Arzt* mind nem germán, hanem a római *butyrum, caseus, vinum, pirum, cotonea, cepula, piper, pix, solea, scutula, tractarius, pressa, speculum, mulus, cuprum, mercatus, telonium, pactum, archiater* szavakból alakult. Ebből könnyű kivonni a tanulságot. Pedig még jó ideig folytathatnám az összehasonlítást, válogatva a német nyelv kelta, szláv és más elemeiből is, a miből csak még világosabban kitűnnék, hogy a németek ősei jóval kisebb ismeretökével telepedtek Germániába, mint a mi őseink Pannoniába, és hogy a kétféle kor európai műveltségéhez képest is amazok sokkal fejletlenebbek voltak, mint emezek. Hogy a mi honfoglalóink már külsőképen mennyire haladtak, arról tanúságot tesz *Constantinus* császár, a ki elrendelte, hogy az udvari ebéden a többi közt a testőrségében szolgáló magyar tiszték is a magok nemzeti öltözetében jelenjenek meg, valamint hogy a görög tábori szertartó (*μυσουργάτωρ*) a

császár számára bőr medenczés magyar fürdőt vigyen magával.¹ A kényes byzantiumi udvar méltónak találta még udvari ebédre is a magyar öltözetet és még a biborban született császár számára is a magyar fürdőt. *Leó* császár is² a magyaroknak egyenesen fénytüzését és gazdagságát emeli ki. Hol van ilyes a németek őseiről feljegyezve? De azért sem *Julius Caesar* sem *Tacitus* nem mondja a germánokról, hogy «vadállatok módjára vért ittak». Van-e tehát józan emberi észszel gondolható ok a mi sokkal pallérozottabb honfoglalóinkról hinni ilyet?

V.

A művelődés alapvető munkáján a magyar már beköltözése előtt túl volt. Mikor nyugaton megjelent, mindennel föl volt ruházva, a mi nemcsak honfoglalásra, hanem az elfoglaltnak megtartására is képesítette. E nélkül itt, a hová idegenül idegenek, ellenségül ellenségek közé jutott, a hol előtte már hun és avar megsemmisült, nem tudott volna állandó államot alkotni, nem bírta volna nemzeti létét biztosítani. Kitünő hadviselése, melynek bámulatos sikere *Bölcs Leó* császár okos leírását oly fényesen igazolja, nem volt minden, a mit magával hozott. Az csupán szerencsés hódítóvá tette volna, de nem egyszersmind országának és nemzetének fentartójává. A társadalmi és lelki élet terén általában is már jelentékeny magassáig kellett emelkednie, hogy itt nyugaton meg birjon állani. A családi élet fejlettségét, tisztaságát mutatja, hogy a magyarnak két legjobb és legműveltebb ismerője, *Bölcs Leó* és *Constantinus Porphyrogenitus*, nem tulajdonít neki sem többnejűséget sem fajtalanságot. Mily élénken érezte a családi, nemzetségi és nemzeti kötelekek szentségét, arról ismét *Leó* császár tesz tanuságot,³ mikor kétszer is kiemeli, hogy a magyarok «neheztelnek azokra, a kik tőlök elpártolnak» és hogy «nagyon búsulnak, ha valamelyikök a görögökhöz szokik át». Az írónak hibás magyarozatán keresztül is meglátszik, hogy ők az ilyen elszakadásban «az atyafiság és egymás iránt való érzelmeknek» megsértését, a nemzet iránt tartozó hűség és kötelesség megszegését fájlalták. Ugyanaz már «egyetlen főnek uralma alatt álló», szigorúan fegyelmezett, nagy és független népnek ismerte a magyart.⁴ A mit e nemzet erkölcsi

¹ *De cerimoniis aulae Byzantinae*, lib. II. cap. 52 és appendix ad lib. I. (Corpus script. hist. Byzant. Constant. Porphy. Vol. I. Bonnæ 1829, pag. 772. és 466.)

² XVIII. fej. 44. p.

³ XVIII. fej. 66. és 65. p.

⁴ XVIII. fej. 45. és 44. p.

tulajdonságairól mond, az csaknem mind a hadviselésben tanúsított magaviseletét illeti, a hol eddig a világ minden népe sok olyat tartott megengedettnek, sőt dicséretesnek, a mit különben nem helyeselt volna. Említi egy helyen a magyarok «telhetetlen kincsvágyát» is,¹ de világosan arra érti, hogy a békének és barátságuknak vagy segítségöknek mennél nagyobb árát szabták. Más helyen épen arról dicséri őket,² még pedig saját népe és a többiek rovására, hogy a harcban nem fő nekik a zsákmány, midőn így szól: «Ha ellenfelöket egyszer megszalasztani sikerült, kiméletlenül szoritják és minden egyebet mellékesnek tekintve, az üldözésen kívül másra sincs gondjuk. Mert nem elégszenek meg, miként a görögök és a többi népek, a mérsékelt üldözéssel s az ingó jószág rablásával, hanem minden utat-módot fölhasználva addig-addig üldözik az ellenséget, míg csak teljességgel meg nem bomlasztották». Mily szép vonás ez, ha pusztán csak vitézség és okosság rejlik is mögötte, «a görögök és a többi népek» mohó kapzsiságával szemben, melylyel vakon azonnal a prédára rohantak! Írónk a magyar népet általában úgy jellemzi,³ hogy a munkát és fáradságot nemesen viseli, a hideget és meleget egyaránt tűri és az eshető szükségét fel sem veszi. A bőség, mert hisz a császár különben gazdagnak és pompakedvelőnek mondja, nem bírta elpuhítani.

Ha tehát *Leó* császár leírásából összeszedjük a vonásokat, a nyugatra induló magyarban egy családját szerető, fajához ragaszkodó, a köznek engedelmeskedni tudó, e mellett szabadságszerető és vitéz, fegyelmezett és edzett, szerencséiben el nem bizakodó, bajban el nem csüggedő, nagy okosságú és erős akaratú nép áll előttünk. Csoda-e, ha e nép, melyet írónk még azonfölül számra is erősnek (*πολύανδρον*) ismer,⁴ jól kormányozva és jól vezetve, hódítani és alkotni tudott. E képet igazolja és kiegészíti honfoglalóinknak a társadalmi és lelki élet köréből magokkal hozott nagy jelentőségű és rendkívül gazdag szókinése, melynek azonban ez alkalommal még egyszerű felsorolásába sem ereszkehetem. Azért csak érintem, hogy e szókinésből bőven jut a családnak, községnek, társaságnak, közrendnek, hadviselésnek, a lelki jelenségeknek, elvont fogalmaknak és lelki szükségeknek. Különösen ki kell emelnem az értelemre, érzelemre és akaratra vonatkozó szavaknak nagy gazdagságát. Az akaratnál nagy tér jut az erkölcsnek, ellenben az értelemnél igen csekély szókézlet tanúskodik a képzeletről. Nem igen akadunk a többi közt képzeleti teremtményeket jelölő nevekre. A *sárkány*, *manó*, *tün-*

¹ XVIII. fej. 46. p.

² XVIII. fej. 58. p.

³ XVIII. fej. 45. p.

⁴ XVIII. fej. 44. p.

dér, boszorkány, táltos csaknem teljesen kimeríti a sort. Ezzel kapcsolatban van a magyar mythosok hiánya is. Arra szoktunk vetni, hogy a kereszténység kiirtotta mythosainkat. De aligha nagy okkal; mert hiszen a kereszténység más népeknél sem ápolta a pogány hagyományokat és mégis mindenütt hagyott legalább mutatót. Nálunk nyilván nem igen talált irtani valót. A magyar ebben hasonlított a rómaihoz, ki mythosokban szintén föltűnő szegény volt. Erős faj, melyben két uralkodó sajátága, az értelem és akarat vezette az érzelmet és nem fejlesztette a képzeletet. Nem hiába egy töből való *érezni az érteni* igével és nem ok nélkül alapja a *képzeln* igének a testi szemmel láthatót kifejező *kép* szó.

A magyar vallás sem mutat képzeleti elemeket. Az *isten* és *ördög* helyébe a kereszténység nem volt kénytelen más nevet tenni. Velejében amaz a jónak, emez a rossznak kütfejét jelentette. Egyikök sem volt tulajdonnév és így egyikökhöz sem tapadt oly kirekesztő pogány fogalom, mely a kereszténységben tűrhetetlen lelt volna. Általában a magyar vallás alkalmasint jóval közelebb járt a kereszténységhez, mintsem gondoljuk. Minden jel arra mutat, hogy valami elvont, valami észbeli lehetett. Így könnyen egyezkedett a kereszténységgel, mely azt tanította, hogy lélek az isten és hogy lélekben kell hozzá felemelkedni. A magyar józan volt a vallásban is, de nem érzéketlen iránta. E részben két példánk van etelközi eleinkről. Midőn Constantinus, a szlávok későbbi nagy apostola, 856 körül a görög császár parancsára a magyar földön keresztül a kazárokhöz utazott, hogy fejedelmöket maga kértére az igaz hitre oktassa, a magyarok «farkasok módjára üvöltve» megrohanták, hogy megöljék; de imádsága lecsillapította és megszelidítette őket.¹ Később Constantinus bátyja, Methodius pannoniai érsek, életének utolsó éveiben, 885 előtt, Basilius császár meghívására még egyszer meglátogatta Konstantinápolyt. Midőn pedig ez útjában a magyarok földjére jutott, nagyfejedelmök magához kérlette, szívesen fogadta, figyelmesen meghallgatta és gazdagon megajándékozta.²

Annyi bizonyos, hogy a kereszténység a magyaroknál jóval könnyebben terjedt, mint bárhol. Nem volt vérengzés, részben talán azért, mivel az új hit nem ütött el teljesen a régítől, minden esetre pedig azért, mivel a magyar józan volt és sohasem hajlott a fanatismusra. Magyartól alig szenvedett valaki vértanuságot. Értelmének és akaratának ereje féken tartotta érzelmeit. E két

¹ *Vita s. Constantini*, cap. 8. (Dümmler és Miklosich: *Die Legende vom heiligen Cyrillus*. Denkschriften der kais. Akademie. Philos.-hist. Cl. Bd. XIX. Wien 1870; 230—236. l.)

² *Vita s. Methodii*, cap. 16. (Miklosich kiadása, Bécs 1870; 23. l.)

fő tulajdonsága rányomta bélyegét erkölcsére is. Az *erkölcs* szót már magával hozta, ismerte az ellentétet *jó* és *rossz*, *igaz* és *hazug*, *szép* és *rút*, *bátor* és *gyáva*, *szelíd* és *vad*, *jámbor* és *szilaj*, *haszon* és *ártalom* között, sőt finoman elválasztotta egymástól a rokon fogalmakat is, különbséget téve *vétek* és *bűn*, *szánni* és *bánni*, valamint sok más között, mire a legjellemzőbb példa *henye*, *hanyag*, *rest*, *lusta*, *renyhe*, *tunya*. mintha edzett voltában és cselekvésre termettségében nem győzte volna elég megvető szóval kárhozhatni a tétlenséget.

VI.

Nem nagy száma, melyről *Leó* császár ugyan szintén emlíkezik, hanem nagy értelmi és erkölcsi ereje tette a magyart államalkotóvá. Oly földön alapított immár ezeréves országot, a hol előtte nem bírt maradandót teremteni se római, se hun, se avar, se germán, se szláv. Legyen szabad itt ismételnem a mit e tárgyról nemrég más helyen mondtam¹ «A honfoglaló magyar sok tekintetben jobb volt nemcsak a hírénél, hanem azoknál is, a kik rossz hírét költötték. A legyőzöttet, ki hogy érdemelte, vagy megvetette vagy megszánta. A meghódolót nemcsak megkímélte, hanem oltalmába fogadta és magához emelte. Más hódítók csakhamar leszállottak az uralomról és elvegyültek a meghódítottak közt. A magyart ellenben okos és emberséges bánása megőrizte; nem ő merült el a meghódított népekben, hanem megfordítva ezek ő benne. Fölszitta a honfoglalás után a pannon és marahán szlávokat, az avar maradványokat és más néptörödékeket, mint fölszitta későbbben a besenyőket, kúnokat és törököket; maga pedig megmaradt magyarnak ezer év múlva is. Van-e sok ehhez fogható példa a világtörténetben?» Ezt nem magyarázza semmiféle számbeli vagy természeti súly adta hatalom; csak nagy értelmi és erkölcsi erő teszi megfejthetővé.

Mint az anyagi műveltségnél, úgy itt is nagyon tanulságos az összehasonlítás. A honfoglaláskori szókinszéből kitünik, hogy a magyar már korán fölülemelkedve az anyagon és jelenségeken, régtől fogva abstraktióra, gondolkodásra, elmélkedésre hajlott. Nevezetes, hogy az indogermán nyelvekben rendszerint a főnév, a fogalom jelölője, képzett szó és az ige, a cselekvés kifejezője, pusztá tő, míg a magyarban megfordítva inkább az ige képzett és a főnév tőszó. Azt hiszem, nem téved, a ki ebből azt olvassa ki, hogy a magyar nyelv jobban kedveli az abstraktiót mint az

¹ Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás. (Különnyomat a *Nyelvtudományi Közlemények* XXVII. kötetéből, Budapest 1897; 95–96. l.)

indogermán nyelvek. Ennek megfelel, hogy a magyar szókincs különösen lelkiekben jóval gazdagabb mint akármelyik más nyelv szókincse. Az indogermán nyelveknek talán együtt véve sincs annyi tisztán lelki jelentésű szavok mint a magyarnak egymagában. A hányat fel tudnak mutatni, csaknem valamennyi vagy képzett alakjával vagy összetett voltával vagy megmaradt érzéki jelentésével világosan bizonyítja, hogy nem tulajdonképen, hanem csak átvitt értelemben lelki jelentésű szó. A német *Verstand*, *Vernunft*, *Gefühl*, *Empfindung*, *Aufmerksamkeit* vagy *verstehen*, *vernehmen*, *fühlen*, *empfinden*, *aufmerken* egytől egyig elárulja, hogy alapja *stehen* (állani), *nehmen* (venni), *fühlen* (tapintani), *finden* (találni), *Marke* (jegy) és így valamennyi ma is hordozza az érzéki jelentés tojáshéját. Hasonló eredményre jutnánk a latin, görög és minden más indogermán nyelvnel is. A lelkiekből mindenütt kiötlök az érzéki eredet.

Ellenben a mi nyelvünkben alig van logikai vagy pszichológiai vagy ethikai alapszó, mely az érzéki jelentés salakjától tiszta ne volna és a lelki dolgot minden érzéki vonatkozás nélkül ne fejezné ki. Ez pedig, a mi különösen figyelemre méltó, a mennyire nyelvünk történetében csak vissza tudunk menni, mindig így volt. A legszükségesebb, hogy úgy mondjam alapvető lelkiek közt még legérzékibb szavunk maga a *lélek*, mely a belőle képezett *lélekzeni* és *lelkendezni*, valamint a vele egy tőből származó *lehelni* és *lehegni* igék tanúsága szerint eredetileg a lélekzetet, lehetetet jelentette. De még ez is kezdetől fogva legalább elvont szó volt. Már *ész*, *elme*, *gond* (gondolkodás), *ügy* (figyelem), *bölcs*, *eszmélni*, *érteni*, *okni* (okulni), *ítélni*, valamint az érzelmi és erkölcsi fogalmak számtalan kifejezője, mindig tisztán lelki dolgot jelentett. A magyar nyelv ismerői felvilágosításom nélkül is tudják, hogy az elsoroltak közül eredetileg *gond* csakugyan gondolkodás, *ügy* csakugyan figyelem és *okni* csakugyan okulni. Hiszen bizonyosságul szolgálnak a *gondolni*, *ügyelni* és *oktatni* képzések, valamint *gond nem játék* (ha valaki játék közben sokáig gondolkodik), *valamire ügyet vet* és *valamibe beleokik* szólásmódjaink. A *gond*, melyhez idővel a «cura», «Sorge» jelentés járult, egyszersmind érdekes példája annak, hogy a magyar a lelkiek terén még átvitelkor is inkább más lelki mint valami érzéki jelentésű szót alkalmazott, valamint annak is, hogy értelmi szót avatva érzelmivé, értelmét tette érzelmei urává. De mi a tanulság mind ebből? Nyelvünk magában is, másokkal összevetve is arról tanuskodik, hogy a magyar már korán és jóval inkább hajlott abstractióra, gondolkodásra, elmélkedésre, mint sok nagy, sőt legnagyobb műveltségű nép. Ezt pedig, ismételve állíthatom, nemcsak mai fejlett nyelvünk bizonyítja, hanem bizonyította már honfoglalóink szókincse is.

Az eddigi fejtegetésekből, úgy hiszem, eléggé kitűnt, hogy honfoglaló őseink, ha egyben-másban hátrább állottak, viszont sokban, még pedig nem jelentéktelen dolgokban előbbre is voltak másoknál. Így műveltségök kétségkívül más volt, de azért nem kisebb, mint akkor akárhány, sőt mondhatni legtöbb európai népé. Szorosabb és tágabb értelemben vett rokonaikat pedig mindenesetre tetemesen felülmúlták. Messze túl voltak már mind az ugor mind a török népek műveltségi fokán. Nem voltak már sem tengődő halászok vagy szükölködő vadászok, sem bolyongó pásztorok vagy kalandozó beduinok, hanem az állattenyésztés mellett már fejlesztették a földművelést is. *Leó* császár határozottan magasabbra helyezi őket valamennyi szittyá népnél, különösen kiemelve nemcsak azt, hogy e nomádoktól eltérően egy főnek vezérlete alatt harcolnak, hanem azt is, hogy egy főnek uralma alatt állanak.¹ Műveltségökben már odáig emelkedtek, hogy államalkotásra gondolhattak, sőt arra ösztönt is hivatást is érezhettek. A magyar nép, még mielőtt e hazába telepedett, különféle műveltségi hatásokon ment keresztül. Nyelvünkől igen régi iráni és igen régi török hatást tudunk kimutatni, a történelem meg azt bizonyítja, hogy etelközi őseink elég közel érintkezésbe jutottak az akkori legfinomabb műveltséggel, a bizantiumival. Honfoglalóink tengert, népeket, világot láttak. Mi ehhez képest az itt talált szlávoknak földhöz ragadt műveltsége, fogyatékos kereszténysége, mely különben is már akkor mind a pannon szlávoknál Koczel elhunytával, mind a marahánoknál Szvatopluk halála után nem emelkedőben, hanem hanyatlóban volt?

Azok a különféle műveltségi hatások teszik megérthetővé, hogy a magyar oly gyorsan és könnyen tudott illeszkedni a nyugati népekhez, megőrizve a mellett nemzeti nyelvét, fentartva azért nemzeti létét, melyet más népek beolvasztásával is sikerült neki biztosítania. Már a honfoglalás előtt sokféle külső és belső érintkezésbe jutva különböző műveltségű és különböző természetű népekkel, kiváló assimiláló képességre tett szert. Megtanulta szellemi téren is a hódítást, mely nélkül a legnagyobb harci dicsőség is hiábavaló és mulandó ragyogás. A nagyobb hatalmú műveltséggel, melynek körébe jut, minden népnek le kell számolnia. Ha elutasítja, eltiporhatja; ha befogadja, elsodorhatja. Így tiporta el a nyugati műveltség az avarokat, a kik századokig ellene szegültek. Így sodorta el a római műveltség az Italiába, Galliába, Hispaniába szakadt germánokat. A honfoglaló magyar le tudott számolni az őt körülfogó műveltséggel. Átlátta, hogy be kell ugyan fogadnia, de hogy ennél nemzeti létének veszélyeztetése nélkül meg nem szabad állania. Azért nem elégedett meg sem

¹ XVIII. fejt. 42. és 45. p.

a gondolatok, sem az emberek egyszerű befogadásával, hanem teljesen meg iparkodott őket hódítani. Rányomta azokra is ezekre is nemzeti bélyegét. Így az idegen műveltség és az idegen népek sem el nem tiporták, sem el nem sodorták, hanem inkább edzették, erősítették és gyarapították. Áldott legyen őseinknek e magasztos példája! Buzdítsa legkésőbb ivadékaikat is győzelmes művök méltó folytatására és dicsőséges befejezésére!

